

Željko Karaula

UDK: 94(497.5Bjelovar)“1756“
Pregledni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 7.3. 2012.

NOVI PODACI O OSNIVANJU GRADA BJELOVARA 1756. GODINE

Sažetak

U radu se uz kratak problemski pristup povijesti istraživanja grada Bjelovara razmatra, na temelju arhivskih istraživanja, jedan do sada zanemaran izvor – *Liber memorabilium* križevačkog župnika Ivana Josipovića – i novi podaci H. Petrića u vezi s osnivanjem grada Bjelovara 1756. godine.

Ključne riječi: Bjelovar; osnivanje grada; *Liber memorabilium*; župnik Ivan Josipović.

Osnivanje grada Bjelovara 1756. i jedan zanemareni izvor – *Liber memorabilium* križevačkog župnika Ivana Josipovića

Turbulentna zbivanja na europskoj sceni, koja su neposredno prethodila osnivanju vojne utvrde, odnosno grada Bjelovara na prostoru Varaždinskoga generalata 1756. godine i indirektno ga uvjetovala, bila su slojevita i po svojoj su se prirodi međusobno prožimala. Cilj je u ovome radu opisati temeljna obilježja dugoročnih i kratkoročnih povijesnih procesa toga vremena, odnosno tijek, uzrok i povod onih događaja i djelovanje njihovih protagonista koji su prisilili habsburški dvor da donese odluku o osnivanju još jednoga grada u Hrvatskome Kraljevstvu, odnosno njegovu „bolno“ oduzetom dijelu – Vojnoj krajini. Poslije toga razmatra se *Liber memorabilium* križevačkog župnika Ivana Josipovića i njegova vrijednost kao izvora za proučavanje osnivanja grada Bjelovara 1756. godine.

Iako se sa stručnog stajališta danas ne može apodiktički utvrditi da je vojnokrajška povijest u Hrvatskoj nedovoljno istražena, ipak još uvijek u hrvatskoj historiografiji ne postoji funkcionalna sinteza cijele vojnokrajške povijesti. Sve dosadašnje sinteze dolaze uglavnom iz starije i novije austrijske historiografije. Stoga je jasno da ne postoji temeljno domaće djelo od kojega bi trebalo početi parcijalno istraživati vojnokrajšku problematiku.¹ Na neki način to postaje određena smetnja u regional-

¹ O povijesti Vojne krajine izdani su mnogi zbornici i grada dokumenata: *Vojna krajina: povijesni pregled-historiografija-rasprave*, Dragutin Pavličević (ur.), Zagreb, 1984. U izdavanju izvora o Varaždinskom generalatu iz bečkih arhiva znatno prednjači Srpska akademija znanosti i umjetnosti (SANU) zbog istraživanja povijesti srpskog naroda u tim krajevima: Slavko GAVRILOVIĆ, *Grada za istoriju Vojne granice u XVIII veku – Varaždinski generalat (1595.-1704.)*, knj. 3., Beograd, 2006., *Isti, Grada za istoriju*

nim/lokalnim istraživanjima vojnokrajiške povijesti, pa tako i u istraživanju njegova dijela koji nas ovdje najviše zanima, Varaždinskoga generalata i vojnog komuniteta, odnosno grada Bjelovara.²

Habsburška Monarhija stoljećima je bila jedna od velikih europskih sila. Međutim, od početka svoga postojanja bila je suočena s napadom jedne druge, tada jače sile, koja nije dolazila s europskih prostora – Osmanskoga Carstva. Ratovanje Austrije i Osmanlija trajalo je gotovo do modernoga doba, kada su obje velesile nestale u ruševinama Prvoga svjetskog rata. U početku, kada su Osmanlije bili prejaki, Habsburzi su se odlučili na strategiju obrane i stvaranje zapreka napadačima. Da bi zaustavili osmanlijske prodore u austrijske nasljedne zemlje (Koruška, Štajerska, Kranjska), Habsburgovci su stvorili Vojnu krajinu kao posebno administrativno područje u hrvatskim zemljama i počeli su graditi velike krajiške utvrde na glavnim pravcima osmanskih napada.³ Jedna od tih vojnokrajiških utvrda bio je primjerice grad Karlovac. Ime je dobio po svom osnivaču austrijskom nadvojvodi Karlu. Karlovac je od 1579. godine građen po zamisli „idealnog renesansnog grada“ u obliku šesterokrake zvijezde sa središnjim trgom i ulicama koje se sijeku pod pravim kutom. (Najbolji primjer gradnje novoga grada u 18. stoljeću jest početak gradnje Sankt Peterburga u Rusiji 1703. godine na granici s tada opasnom Švedskom). Nakon 180 godina Habsburško Carstvo i njegova carica Marija Terezija odlučuju se za gradnju još jednoga vojnog grada, Bjelovara. No, sada su se političke i vojne prilike na prostoru jugoistočne Europe znatno promijenile. Turci su bili pred uzmicanjem. Dakle, koji su tada čimbenici prisilili austrijske vlasti na odluku o gradnji još jednoga grada u Vojnoj krajini?

*Vojne granice u XVIII veku – knj. 4., Varaždinski generalat (1706.-1727.), knj. 2., Beograd, 2008., Isti, Grada za istoriju Vojne granice u XVIII veku – knj. 5., Varaždinski generalat (1728.-1754.), knj. 3., Beograd, 2009., Isti, Grada za istoriju Vojne granice u XVIII veku – knj. 6., Varaždinski generalat (1755.), knj. 4., Beograd, 2011. Vidi bibliografiju o Vojnoj krajini u: Alexander BUCZYNSKI, *Gradovi Vojne krajine*, 1-2, Zagreb, 1997., Željko KARAULA, *Vojni komunitet Bjelovar u „proljeće naroda“ 1848.-1849.*, *Cris*, 2007., 146-153. Najpregledniju knjigu o vojno-krajiškoj povijesti dosada napisao je austrijski povjesničar Karl KASER (*Freier Bauer und Soldat*), a kod nas je prevedena u dva sveska *Slobodan seljak i vojnik – I. dio* (Rana krajiška društva 1545.-1754.) i *II. dio* (Povojačeno društvo (1754.-1881.)), Zagreb, 1997. Vidi i dosada malo korištenu knjigu Jovan SAVKOVIĆ, *Pregled postanka, razvitka i razvojačenja Vojne granice (od XVI veka do 1873. godine)*, Novi Sad, 1964. Također vidi ova djela o Vojnoj krajini: Gunther Erich Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1881*, The University of Illinois Press, 1960., Jakob Amstadt, *Die k. k. Militärgrenze 1552-1881 (mit einer Gesamtbibliographie)*, Phil. Diss, Würzburg, 1969., Željko HOLJEVAC, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva u ranome novom vijeku*, Zagreb, 2007. Ne treba zaboraviti da je Vojna krajina postojala i na drugim stranama u osmanlijskim i mletačkim zemljama na Balkanu što vojnokrajišku problematiku bitno usložnjava. Više o tome u: Drago ROKSANDIĆ, *Triplex Confinium*, Zagreb, 2003. Detaljno o vojnokrajiškim fondovima i izvorima u Bečkom vojnom arhivu pogledati: Rainer EGGER, *Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata kao središnji upravni organi vojne krajine*, *Arhivski vjesnik*, 34-35, (35-36), (1991. – 1992.), 139-155.*

² To istraživanje znatno je olakšao svojim djelom u dva sveska već spomenuti Alexander BUCZYNSKI, *Gradovi Vojne krajine* (radi se o gradovima Senju, Petrinji i Bjelovaru).

³ U vezi s tim vidi zanimljivu knjigu Nataše Štefanec s provokativnim naslovom: *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*, Zagreb, 2011.

Ovdje, iako to nije tema priloga, moramo radi jasnoće neizostavno spomenuti pojam „rubnosti“ i granica vojnokrajiškoga područja, čiji je utjecaj bio bitan s društvene, socijalne i psihološke strane i koji je Vojnu krajinu i njene ljude jasno odvajao od provincijalne Hrvatske dijeleći je na „dva mentaliteta“ i „dva svijeta“. Tako je bilo i s Varaždinskim generalatom, iako se nalazio u središtu Hrvatske.⁴ Stoga su i mnogo kasnije, poslije razvojačenja, intelektualci koji su dolazili u Bjelovar po dekretu ili svojevrijedno Bjelovar opisivali kao svojevrsnu „kaznenu koloniju“ ili grad odsječen od svijeta.⁵ No vratimo se na početak.

Osnivanje Bjelovara kao novoga sjedišta Varaždinskoga generalata rezultat je dugoročnih vanjskopolitičkih i unutarnjopolitičkih previranja do kojih je došlo u Habsburškoj Monarhiji i u Europi tijekom 18. stoljeća. Njegovo osnivanje motivirano je dugim povijesnim, geografskim i društvenim procesima na ovom području, imajući u vidu vojni i gospodarski aspekt tog pitanja, odnosno preoblikovanja vojnokrajiškog društva nakon povlačenja osmanske ugroze. Kratkoročni motivi bili su dio tadašnje aktualne političke situacije u Europi, odnosno predstojećeg austrijsko-pruskog rata (*Sedmogodišnji rat*). Grad se počeo izgrađivati kao vojnostožerno, a zatim i upravno-administrativno središte Varaždinskoga generalata 1756. godine. Simptomatično je da je 1756. godina osnivanja grada i godina početka Sedmogodišnjega rata u kojem su bile involvirane sve tadašnje europske sile. To svakako nije bilo slučajno, što ćemo kasnije vidjeti. Sama izgradnja grada koji gradi vojska, kako je to lijepo primijetio Biškup, „jasno govori od kakvog je, u ono doba, političkog i strateškog značenja bilo područje na kojem je tadašnja austrijska vlast odlučila graditi novi vojni grad“⁶. Dakle, koji su sve čimbenici, odnosno povijesne pretpostavke, zaslužni za utemeljenje grada? Ovdje ćemo nabrojiti pet razloga koje smatramo ključnima.

⁴ Kriegersarhiv Wien (KAW), *Beschreibung des Warasdiner Generalats* (1783.) sig. K VII 1 213. *Ukratko se može dodati da je ovaj generalat cijelim svojim opsegom obuhvaćen i osiguran neprekinutom linijom razgraničenja, osiguranom i okruženom dvostrukim jarkom te uz to podignutim humcima s brojevima od 1 do 1080. Ti humci ili granične oznake sastoje se od hrpa nabacane zemlje, visokih 8 do 9 stopa i ograđenih ogradom visokom oko 4 stope, u čijem se središtu nalazi uspravno ukopan hrastov stup koji strši još za 5 stopa. Na njega je paljenjem utisnut ne samo redni broj humka, nego je još s vojne strane utisnuto M, a s provincijalne P, a pored toga upisane su i udaljenosti od jednog do drugog humka u klafrima. O tome su sastavljeni protokoli koje čuvaju i vojna i provincijalna strana.*, 57-58. Vidi i: Hrvatski državni arhiv (HDA), fond. 5, Sabor Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Zemaljske komisije, Povjerenstvo za granice između Varaždinskoga generalata i Provincijala (1769. – 1770.). Isto u: Mirela SLUKAN-ALTIC, *Teritorijalni razvoj i razgraničenja Varaždinskoga generalata (1630. – 1771.)*, *Podravina – Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 4, 2005., 7, 7-32.

⁵ Memoari bjelovarskog odvjetnika Milana Rojca *Okolo mene*, privatan posjed. Više: Milan ROJC, *Okolo mene*. Milan Rojci; Bjelovar (1879.-1906.). Dio I. (priredio i predgovor napisao Željko Karaula), Bjelovar, 2011.

⁶ Zvonimir BIŠKUP, *Transformacija gradske jezgre Bjelovara od njegova utemeljenja do danas*, *Hrvatski geografski glasnik*, Vol. 64, 1, 2002., 58.

Međunarodni kontekst

1. Austrijska carica Marija Terezija u razdoblju nakon Rata za austrijsko naslijeđe htjela je povratiti pokrajinu Šlesku od pruskog kralja Fridrika II. koju je u tom ratu izgubila. Gubitak važne pokrajine Šleske bio je prevelik da bi ga carica i Habsburška Monarhija mogli samo tako preboljeti. Prethodni rat jasno je pokazao da opstanak Monarhije ovisi uglavnom o udarnoj snazi habsburške vojske. Zbog toga je nakon Aachenskog mira (1748.) Monarhija ozbiljno pristupila reformi vojske i stvaranju velike protupruske koalicije. Stvorena je materijalna podloga za izgradnju vojarni, naoružanja (topništvo) i poboljšanje u opskrbnom vojnom sustavu. Promjene su se osjetile i u Vojnoj krajini. Bolje je uređen odnos graničara i mjerodavnih organa, postavljeni su vojni suci (auditori), a časnici su isključeni iz zemljišnog posjeda. Godine 1749. provedena je nova teritorijalna organizacija Generalata, ukinute su dotadašnje kapetanije i ustrojene su dvije pukovnije (Križevačka i Đurđevačka), a donesena je i važna odredba prema kojoj je krajišnicima određena obveza ratovanja i izvan granica Generalata. Osiguranje vojnog zaleđa i njegovo smirivanje bilo je prioritet.⁷

Unutarnjopolitički razlozi

1. Od sredine 18. stoljeća terezijanske reforme inspirirane ekonomskim i političkim idealima habsburškog prosvijećenog apsolutizma počinju ugrožavati ustaljenu strukturu tradicionalnog feudalnog poretka u državi, a istovremeno i podrivati tradicionalnu feudalnu i državno-pravnu konstrukciju drevnoga Hrvatskoga Kraljevstva. Intervencija „odozgo“ najviše se manifestirala u sferi feudalnih agrarnih odnosa i u vojnim stvarima. U vojnoj problematici postojala je namjera da se po pruskom uzoru ustroji efikasna stajaća vojska, jer dotadašnji ustroj Vojne krajine i krajiških postrojbi nije pratio najnovija europska vojna dostignuća i bio je posve neprikladan na europskim ratištima.

2. Slabljenjem Osmanskoga Carstva i njegove vojne moći tijekom 18. stoljeća slabio je njegov pritisak na zapadne granice Habsburške Monarhije. Granica se postupno prebacila na Savu te Liku i Krbavu. Varaždinski generalat ostao je izoliran i nekako po strani od ostalog dijela Vojne krajine. Međutim, europski sukob koji je izbio stupanjem Marije Terezije na habsburško prijestolje pokazao je, kao i mnogo

---

⁷ Juraj ŠUŠNJAK, Kako je postao Bjelovar, *Nastavni viesnik*, XX., sv. 7, 1912., 523-527, ISTI, Iz starih dana grada Bjelovara, *Nezavisnost*, br. 4, 6, 8, 12, I/1906., ISTI, Kako je postao Bjelovar, *Hrvatski ilustrirani pučki bjelovarski koledar*, 45/1920., 52-56. Vidi i: HRDABJ, J. Šušnjak, Povijest grada Bjelovara, u: Savo VELAGIĆ, *Prilozi za historiju o nastanku i razvoju Bjelovara*, 1961., Bjelovar, 54-78, strojopis. Ernest KRAMBERGER, Kr. i slob. grad Bjelovar, *Ilustrirani hrvatski pučki koledar*, 1886., Bjelovar, 48-60. Vidi i podlistak: Dragutin KLOBUČAR, Iz historije grada Bjelovara, *Nezavisnost*, br. 9-16, 22/1928. Juraj Šušnjak (Bjelovar, 1881. – Zagreb, 1973.) bio je profesor bjelovarske gimnazije i njezin ravnatelj (1920. – 1929.) te ravnatelj Učiteljske škole (1922. – 1925.) u Bjelovaru. Bavio se novinarstvom i objavljivao svoje radove u *Nastavnom vjesniku*. Hrvatski državni arhiv u Bjelovaru (HRDABJ)

puta ranije, koliko je značenje za Monarhiju imala stabilnost Vojne krajine, čije su postrojbe bile prijeko potrebne u novom ratu za povratak izgubljene Šleske. U takvim prilikama Marija Terezija morala je voditi opreznu politiku u Krajini, dok su ugarski i hrvatski staleži iskorištavali početak novog rata za dobivanje određenih povlastica, npr. u vjerskom pitanju prema pravoslavlju.

3. U prvih 40 godina 18. stoljeća poduzet je čitav niz mjera u stvaranju novog ustroja Vojne krajine. Te mjere bile su dio dugoročnih opsežnih priprema za stvaranje centralističke, apsolutističke carevine. Međutim sve do 1735. preustroj je zapi-njao. Iste je godine uprava Komisijom za preustroj Varaždinskoga i Karlovačkoga generalata povjerena princu od Hildburghausena. Iako je Hildburghausen napravio važne pomake, oni nisu bili dovoljni. Zbog toga je carica Marija Terezija 1743. odlučila osnovati Vojni direktorij i generalnu komandu za Unutarnju Austriju i generalate (Varaždinski i Karlovački) pod upravom bečkoga Dvorskog ratnog vijeća na čije je čelo ponovno izabran princ Hildburghausen. Tom prilikom Marija Terezija dala je izraditi važnu instrukciju u 25 poglavlja u kojoj su donesena prava i obveze princa kao njegova predstojnika.⁸

4. Tijekom prve polovine 18. stoljeća javljaju se na području sjeverne Hrvatske brojni nemiri, bune, pa i snažniji pokreti seljačkog stanovništva u tzv. provincijalu te bune krajišnika u Vojnoj krajini. Posebnu pažnju zaslužuju zbivanja 1755. godine, kad gotovo istovremeno možemo pratiti takve pojave otpora seljačkog i krajiškog puka širom sjeverne Hrvatske. Izbijanje krajiške Severinske bune 1755.⁹ u Varaždin-

⁸ Austrijski državni arhiv (ÖSTA), Ratni arhiv (KA), Dvorsko ratno vijeće (HKR), arhiv Dvorske ratne kancelarije (KZLA), odjel VII, 283. Kratak sadržaj dokumenta vidi u: Ivan JURJIŠIĆ, Instrukcije Marije Terezije princu od Hildburghausena povodom osnivanja vojnog direktorija, *Radovi ZHP*, 28., 1995., 258-263.

⁹ Više o Severinskoj buni 1755. vidi u: Julio JANKOVIĆ, O seljačkoj buni oko Križevaca i u nekom dijelu generalata varaždinskog godine 1755., *Vjesnik Kraljevskog Hrvatsko-slavonskog-dalmatinskog arhiva*, br. 2., 1900., 227-233, Ljudevit IVANČAN, Buna varaždinskoga generalata i graničnih kmetova godine 1755., *Vjesnik zemaljskog arhiva*, sv. IV., Zagreb, 1902., 151-259, ISTI, Iztraga proti buntovnim krajišnikom varaždinskog generalata g. 1755., *Vjesnik zemaljskog arhiva*, sv. V., Zagreb, 1903., 65-88, Zvonimir PUŽAR *Seljačka buna u okolini križevačkoj godine 1755. izvorna pripovijest iz prošlosti hrvatske*, Tisak i nakl. G. Neuberg, Križevci, 1911., Karlo HORVAT, Zapisi od 1752-1759. Ivana Josipovića, župnika križevačkog. Prilozi za povijest hrvatsku u XVIII vijeku iz „liber memorabilium“ župe križevačke, *Starine JAZU*, knj. 34, 1913., 305-365, Adam ORŠIĆ, *Rod Oršića*, Zagreb, 1943., 55-75, Branko SUČEVIĆ, Severinska buna 1755. god., *Vojno-istorijski glasnik*, br. 2, Beograd 1950., 99-121, Adam Baltazar, KRČELIĆ, *Annuae ili historia 1748-1767.*, Zagreb, 1952., Jaroslav ŠIDAK, Seljačke bune 1755. i njihove posljedice, *Historija naroda Jugoslavije*, sv. II., Zagreb, 1959., 1057-1067, Igor KARAMAN, Prilog Velikoj buni križevačkih seljaka god. 1755., Zagreb, 1962. [i. e. 1963.], *Starine JAZU*, knj. 52., 273-297, ISTI, Postanak i značenje Privremenog urbara za Hrvatsku iz 1755., *Radovi Filozofskog fakulteta*, br. 4., Zagreb, 1962., 51-78, Zrinka BLAŽEVIĆ, Kmetско-krajiška buna iz 1755. godine u svjetlu narativnih izvora, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, sv. 11, 2006., 334-349, Pobune u križevačkom kraju 1755. godine prema zapisima suvremenika Ivana Josipovića, župnika u Križevcima / u prijevodu Ljudevita Plačka, *Cris - časopis Povijesnog društva Križevci*, 7 (2005. [i.e. 2006.]), 1, 144-152, Zlatko KUDELIĆ, *Marčanska biskupija: Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini: (1611.-1755.)*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2007.

skome generalatu, istraga i proces protiv vođa pobune vođena u Kaniži pod vodstvom grofa Adama Alberta von Neipperga i njeni rezultati tražili su hitne mjere.¹⁰ Vođe pobune kažnjeni su doživotnim zatvorom i zapljenom imovine, a želje krajišnika najvećim su dijelom odbijene. Pod dojmom pobune i odluka povjerenstva Dvor je odlučio da se između Rovišća, Marče i Severina izgradi grad za krajiškog zapovjednika, „Novi Varaždin“, koji je kasnije prozvan Bjelovar, da bi se ubuduće lakše kontroliralo to nemirno područje naseljeno nepouzdanim Vlasima. Dakle, ustanovljenjem novih granica te reorganizacijom Varaždinskoga generalata tadašnje sjedište Generalata – Koprivnica – našlo se izvan Vojne krajine, pa je donesena odluka o osnivanju novoga, središnjeg naselja koje bi preuzelo funkciju sjedišta pukovnijskih uprava. Tražeći pogodno rješenje, bečki vojni stratezi vidjeli su da se Bjelovar, jedna od manjih vojnokrajiških utvrda, nalazi upravo u središnjem dijelu Generalata na samoj crti razgraničenja pukovnija.¹¹

O tome piše zagrebački kanonik i povjesničar Baltazar Adam Krčelić u svojim *Annuama*: „Osim toga između Severina i Rače, u mjestu zvanom Bjelovar, podigne uz silan trud jadnih ljudi stanove za pripadnike štaba i tvrđavu, gdje su imali stanovati i pijaristi. Do kraja ove godine sagrađeno je više kuća, tako da su se malo kasnije viši oficiri mogli preseliti iz Križevaca; građenje se nastavlja. Beck naredi, da se to mjesto ne smije nazivati Bjelovar, nego Novi Varaždin, pod prijetnjom kazne, ako ga bude tko drukčije nazivao. Veći je dio ljudi smatrao, da je to sve izvršeno zato, da štab ima sjedište gotovo u sredini Krajine, da bih mogao imati na oku pokrete Vlaha, a osobito ono zloglasno mjesto Severin u kojem se obično Vlasi sastaju na vijećanje. Sve je to podignuto uz silne kraljičine troškove. Želim, da to ispadne dobro, ali se ipak bojim, da se naknadno ne dogodi ono, što je već snašlo Raču, Petrinju i toliko drugih tvrđava, naime da se ne bude morala napustiti i ostaviti Koprivnica, inače zgodna tvrđava. Novi Varaždin ili Bjelovar neće pružati nimalo sigurnosti, jer se sve gradi od drva, pa će prema tome jednom otvoriti put neprijatelju na uništenje ove naše domovine. U tim novim tvrđavama ništa nije čvrsto, staro će se rušiti i propadati, a osim što se prave beskorisni troškovi domovina se izlaže opasnosti. Dali višnji Bogovi da to ispadne drukčije! Međutim, kako sam prije spomenuo, razlog tome je želja, da se osječki i varaždinski generalat spoje u jednu cjelinu.“¹²

Vojni zapovjednik Beck, ne osvrnuvši se na razne pritužbe i prigovore, sagrađio je stožerni grad Bjelovar na visoravni okruženoj močvarama koje su pružale odrede-

---

¹⁰ Često se u vezi sa Severinskom bunom 1755. te daljnjim događajima na tom prostoru zanemaruju neki važni izvori pisani latinskim jezikom poput: Stephano KATONA, *Historia critica regum Hungariae ex fide domesticorum et exteriorum scriptorum concinnata a Stephano Katona: Stirpis Austriae*, svezak XX., Budae, 1809., 538-540.

¹¹ HDA, fond 426., Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda, knjiga 21, Register 1754.-1757.

¹² Baltazar Adam KRČELIĆ, *Annuae ili historija*, Zagreb, 1952., 171.

nu sigurnost od potencijalnog napadača. Čim je otkupljeno zemljište, grad se počeo graditi još iste godine, a do 1758. godine izgrađeno je prvih 40-ak objekata. Grad je od samih početaka planiran kao sjedište pukovnija Varaždinskoga generalata. U skladu s njegovim dominantno vojnim funkcijama najprije je otpočela gradnja vojnih objekata: vojarni, vojnih stanova, barutana i raznih vojnih spremišta. Gradnju su obavljali krajišnici, a građevni je materijal dobavljan iz okolnih šuma. Nakon što su 1758. godine izgrađeni najnužniji vojni objekti, u grad su 1765. preseljeni stožeri obiju pukovnija i sjedište Varaždinskoga generalata.

Križevački župnik Ivan Josipović u svojim *'Liber memorabilium'* župe križevačke piše: „Dana 28. ožujka general barun Bek krenuo je kroz Krajinu zajedno sa svim pripadnicima stožera (*stabalibus*)¹³označivši u Bjelovarskom polju mjesto za stožer (*stabo*)¹⁴ i za domove zapovjednika vojnih četa i ostalih nižih stražara koji su se potom sredinom travnja počeli graditi za krajišnike u službi i za one koje treba promaknuti. Naime, oko kuće vojnog zapovjednika neprekidnu je službu obavljalo 25, a oko kuća ostalih službenika 19, jedni su pak (stajali) uz ciglene peći, a drugi pri poslu s blatom postajali su ciglari. Njih su krajišnici svaki u svojoj kući uzdržavali i plaćali. Drugi su pak služili lončarima pri oblikovanju zgrada.“¹⁵

Dalje nastavlja: „Dana 28. studenog pukovnik Mikašinović i zapovjednik spomenute križevačke regimente prvi je otišao u bjelovarski stožer (*stabum*) i u njemu počeo za stalno stanovati, a njega su sljedećih dana sve do 8. prosinca ostali koji paze na stožer (*stabum*), poput vojnoga suca (*auditor*)¹⁶ (i) časnika koji se brine za konačište vojske (*quartermester*)¹⁷ prestali slijediti i (počeli od njega) odlaziti. Oni su s velikom tugom počeli napuštati grad prvo zato što su bili prisiljeni otići s mjesta na koje su se već bili navikli, drugo zato što se po svoj prilici činilo da se moraju odseliti ondje gdje su smatrali da osim nedovršenih kuća ili onih tek novoizgrađenih, koje nisu niti dovoljno pogodne za stanovanje niti valjane za zdravlje, neće pronaći ništa (drugo). Dana 18. prosinca u bjelovarski su štab odnesene pješađijske zastave.“¹⁸

¹³ Vjerojatno latinizirana kovanica od njem. *der Stab*, stožer. Horvatov tekst obiluje njemačkim latiniziranim kovanicama, te su sporne riječi u tekstu ostavljene u italiku, no u bilješkama su na temelju njemačko-hrvatskog rječnika dopisane prevedene njemačke riječi odnosno pojedini termin od kojega bi riječ mogla potjecati.

¹⁴ Vjerojatno latinizirana kovanica od njem. *der Stab*, stožer.

¹⁵ HORVAT, n. dj., 355. *Die 28 martij generalis baro Bek cum omnibus stabalibus per confinium ire coepit designans locum stabo in campo bellovarino, ac per companias capitaneorum caeterorumque officialium domibus, quae dein in medio aprilis elaborari coeperunt servientilius et opus promoventibus confinarijs. Ad domuin enim capitanei 25 continuum servitium praestabant et ad domos aliorum officialium 19; alij autem ad fornaces latericeas. et alij ad laborem luti. pro laterificibus ordinabantur. Quos confinarij domatim alebant et solvebant. Alii item figulis domorum fornias extruentibus inserviebant.*

¹⁶ Vjerojatno od njem. *der Auditor*, vojni sudac

¹⁷ Vjerojatno od njem. *Quartier-macher* ili *Quartier-meister*, konačar, časnik koji se brine za konačište vojske.

¹⁸ HORVAT, n. dj., 360 (god. 1757.).

Dalje stoji: „Početkom ove godine puk Križevačke Krajine odahnuo je od radova na novome stožeru (*stabi*) u Bjelovaru i domovima stražara, zato što je sposobniji dio (njih) otišao u tabore u Šleziju, a Mikašinović, zagovaratelj tog beskorisnog posla, također je otišao u tabore, dok je dio ostao kod kuće, mučeci muku s nestašicom hrane. Na pojedinim se mjestima podnosila glad (u Krajini nečuvena), i to ni iz kojeg drugog razloga, nego zato što su zbog podizanja novoga stožera (*stabum*) bili prisiljeni zanemariti domaću privredu.“¹⁹ Na kraju svojih zapisa Josipović navodi: „Činilo se da su krajišnici dobili odmor, no on je zapravo kratko trajao, jer iako su se odmarali od izgradnje zgrada, ipak ih je mučio i tlačio povećan broj vožnji, i to zato što su muškarci ili žene bez razlike svakom vojniku, kamo god on išao, bili dužni osigurati *furerior*²⁰ ili *frajtf*²¹ prijevoz. Te vožnje ili *forspond*²² su se također povećavale zato što su se konji rijetko odmarali, pa su bili prisiljeni u njih uključiti čak i goveda. Kao dodatan, nečuvani teret snašlo ih je i to, što ne samo da su trebali ograđivati obradive površine u stožeru, nego su ih trebali i gnojiti, iako su se nalazile vrlo daleko od njihovih kuća, tako da su, nakon što su uzeli gnojivo u Osijeku, (to isto gnojivo) trebali prevesti u Bjelovar. U lipnju je Krajina trebala poslati u Beč što god je imala od uvježbanog vojnog osoblja; posljednje od njih vodili su laidinantii (sic. poručnici)²³ i u Krajini nije više bilo nikoga od pješaka, a ostali su glavni stražar, (dok su) kao stražari konjanici prije zapovijedali preostali pastiri,²⁴ nego li vojnici, dakako, Adam Gladki, zapovjednik bjelovarske regimente, laidnancius Jezsenyak križevački komandant, laidinantius Kuszar koprivnički komandant.“²⁵ Zadnji zapis koji govori o Bjelovaru glasi: „Kao drugo, ove godine ‘Tebe Boga hvalimo’ pjevalo se u Bjelovaru na tom mjestu prvi puta u listopadu zbog²⁶ (kako su pričali) nekog poraza nanesenog pruskoj vojsci kod *Dresde pod Staplom*.“

Sve navedene činjenice iz ‘*Liber memorabilium*’ župe križevačke govore o tome da je mjesto na kojem će biti izgrađen Bjelovar bilo prazno. No tu činjenicu u određenoj mjeri remeti spoznaja da članovi pijarističkog reda (dva brata Hubert i Ignacije Diviš ‘Diviss’) koji su došli s vojskom iz nedalekog manastira Marče u Bjelovar 1761. u

¹⁹ HORVAT, n. dj., 361 (god. 1758.).

²⁰ Vjerojatno od staronjem. *die Fure*, prijevoz; ili staronjemački *furen*, nahraniti; ili suvremeni njemački njemački *die Führe*, vožnja.

²¹ Vjerojatno od njem. *frei*, slobodan.

²² Vjerojatno od njem. *der Vorspann*, pomoćna zaprega, priprega.

²³ Vjerojatno latinizirano od njemačkog *der Leutnant*, poručnik.

²⁴ U latinskom tekstu na ovome mjestu stoji iskrivljeni oblik imenice *postor*, što je zapravo *pastor*, -oris, m.; pastir.

²⁵ HORVAT, n. dj., 362. (god. 1758.)

²⁶ HORVAT, n. dj., 363. (god. 1758.). *Dresdam sub Staplen*; nije jasno o kojem je točno lokalitetu riječ. Pri kraju str. 362. spominje se poraz pruske vojske u bitci kod Guntramovica (Gundersdorfa) 28. lipnja 1758. u kojoj je poražen Fridrih Veliki. Na ovome je mjestu, na str. 363., pak najvjerojatnije riječ o nekom drugom, možda slabije poznatom, porazu pruske vojske koji je uslijedio iste godine u listopadu, ali ne kod Guntramovica nego kod te *Dresde pod Staplom*.

svojim izvorima spominju stanovitu kapelu u Bjelovaru, koja je spadala pod Župu sv. Marije Magdalene u mjestu Kapela.²⁷ U spomenutoj Kapeli pijaristi su odmah počeli služiti svete mise s dopuštenjem župnika u kapeli Pavla Vučetića (Paulusa Wucheticha).²⁸ Dakle postojanje kapele, koja se uvijek gradila u naseljenim mjestima, ukazuje na postojanje nekog naselja na području utvrde Bjelovar, te taj podatak dakle govori u prilog kontinuiranoj naseljenosti toga područja od vojne utvrde Bjelovar, koja se prvi put, prema najnovijim spoznajama, spominje 1630. godine.

Te godine završen je popis plaćene vojske u pograničnim utverdama Slavonske krajine, te izvor bilježi utvrdu Bjelovar. Na karti Johanna Winklera iz 1639. pojavljuje se prvi put naselje Bjelovar (*Wellovar*), da bi na karti iz 1660. kartograf Martin Stier Bjelovar označio kao stražarnicu s drvenom utverdnom, što potvrđuje i Lopaišić, koji prenosi podatak zapovjednika Križevačke kapetanije Ivana Herbersteina o utvrđi (*Geschloss*) Bjelovar u kojoj stanuje časnik, odnosno vođa vojvodstva.²⁹ I na sljedećoj karti, onoj isusovca Stjepana Glavaša (1673.), spominje se ime Belovac kao mala utvrda-stražarnica. Međutim, velikim Bečkim ratom (1683. – 1699.) Osmanlije su nakon dugog ratovanja protjerani daleko prema istoku, te je tim činom prestalo kartiranje toga područja Slavonske vojne krajine kao vojno nepotrebno. Iako se Bjelovar

²⁷ I Ernest Kramberger piše: „U to vrijeme bio Belovar neznatno mjestance od nekoliko kuća koje sastajahu na današnjem sajmištu uz zagrebačku cestu. Ondje bijaše i stražarnica, na mjestu gdje je sada Quinčeva kuća. Godine 1752. tako nam svjedoči star popis svih u gurgjevačkoj pukovnici nalazećih se sgrada što ga nadjesmo u mjerničkom uredu podžupanije, bilo je to mjestance cestami spojeno sa inim svijetom.“ Ernest KRAMBERGER, Kr. i slob. grad Belovar, *Ilustrirani Hrvatski pučki koledar*, 1886., Bjelovar, 52. Ernest Kramberger (Podravska Slatina, 1843. – Celovec, 1920.). Osnovno i gimnazijsko obrazovanje stekao je u Bjelovaru, Grazu i Vinkovcima. Studirao je u Grazu i Beču. Od godine 1872. službovao je na gimnazijama u Osijeku, Požezi, Karlovcu, Gospiću i Bjelovaru. U Gospiću i Bjelovaru bio je ravnatelj Gimnazije (u Bjelovaru od 1886. do 1892.). Plodan je pisac. Suradivao je u *Viencu* (humoreske *Doktor Medicinović 1881.*, *Žablja republika 1882.*), *Narodnim novinama* (humoreske *Grbavo i traljavo*, *Smetenjaci*, 1882.), *Prosvjeti* i drugim listovima. Napisao je niz pripovijedaka: *Čarobni prsten* (Donji Miholjac), *Lijepa kraljevina* (Donji Miholjac), *Tri brata*, *Gatka* (Donji Miholjac), *Povijest kr. male real. gimnazije bjelovarske* (Bjelovar, 1884.), *Petar Ilinić uznik čaklovački: pripovijest dobe turskoga gospodstva* (Bjelovar, 1888.), *Pripoviesti iz hajdučkoga života* (Donji Miholjac, 1913.), *Četiri humoreske* (Bjelovar, 1918.), *Pir u Frkljencima* (Bjelovar, 1920.). i niz drugih priča i povijesnih rasprava. Važan je njegov članak o povijesti Bjelovara (Kr. i slob. grad Bjelovar, *Ilustrirani hrvatski pučki koledar*, Bjelovar, 1886.). Bio je jedan od pokretača kulturnog života u gradu Bjelovaru te jedan od suradnika i osnivača prvih bjelovarskih novina – *Tjednika bjelovarsko-križevačkog*. Bavio se i crtanjem pejzaža, te su mnogi njegovi radovi bili objavljeni u časopisima i knjigama. Nadalje, pisao je i u geografskom njemačkom listu *Globus (Braunschweff)* različite etnografske rasprave, kao: *Die Karstflisse in der Umgebung von Ogulin, Streifereien durch Slavonien, Pakrac und Lipik im Westen des Požeganer Comitats i Daruvar im Westen des Požeganer Comitats*. Zajedno sa slikarom Josipom Hohnjemom 1885. naslikao je sliku *Pogled na Bjelovar s Mlinovca* i ona je 1888. poklonjena caru Franji Josipu prigodom njegova posjeta Bjelovaru. Umro je kao umirovljeni gimnazijski upravitelj u Celovcu 1920. godine. Rudolf STROHAL, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1906., 250.

²⁸ Josip BUTORAC, *Povijest rimokatoličke župe Bjelovar*, Bjelovar, 1970., 14. Pavao Vučetić je bio župnik u Kapeli od 1746. do 1771. godine.

²⁹ Radoslav LOPAŠIĆ, Prilozi za povijest Hrvatske XVI i XVII vieka iz štajerskog zemaljskog arhiva u Gradcu, *Starine JAZU*, Zagreb, knj. XIX, 1887., 77.

spominje i dalje na kartama Valvasora (1689.), Cantellija (1690.), Schenka (1717.) i Homma (otprilike 1710. – 1740.)³⁰, ti su podaci vjerojatno preuzeti iz prije spomenute Glavaševe karte, znači nastali su kompilacijom starih karata i opisanih izvora.³¹ Na osnovi tih podataka možemo zaključiti da se od 1673. pa do 1761. ime Bjelovar ne spominje, što je velika povijesna praznina koju je teško ispuniti.

No vratimo se na početak. Bez obzira na to što je podatak o kapeli u Bjelovaru, što su je pijaristi braća Diviš zatekli 1761. godine, samo pojedinačan izvor te što svi drugi spomenuti izvori govore drugačije, odnosno da je mjesto izgradnje novoga grada bilo prazno, taj je dokaz vrlo čvrst. Od 1761. pijarist Hubert Diviš vodi knjigu zapisa/sjećanja, odnosno spomenicu bjelovarske župe: *Liber memorabilis ecclesiae et beneficij ab origine civitatis Bellovariensis (Historia parochialis Bellovariensis ab anno 1761. Historia seu diarium totius curiae Bellovar)*, koja potvrđuje da je u tada već postojećoj kapeli počela redovna svećenička služba.³² U svezi tog pitanja priklanjam se tezi H. Petrića da je nakon Velikoga bečkog rata (1683. –1699.), kada je granica prema Osmanlijama pomaknuta prema Savi, svako postojanje pograničnih utvrda na tom području postalo suvišno, pa tako i vojne utvrde Bjelovar, koja je vjerojatno napuštena. Ostaje pitanje je li i dalje postojalo naselje Bjelovar u blizini napuštene vojne utvrde. Tu činjenicu ne potvrđuju, po Petriću, pregledani popisi vojnokrajiskih naselja iz 1726. i 1749. u kojima se ime Bjelovar, odnosno naselje Bjelovar, više ne spominje. No i Petrić napominje da „ostavlja otvorenu mogućnost da je nekom pogreškom Bjelovar ispušten iz popisa naselja“³³. Na osnovi svega navedenoga približavam se tezi da je naselje Bjelovar ipak postojalo kontinuirano u cijelom spomenutom razdoblju kao malo naselje koje je nastalo uz vojnu utvrdnu te koje je nakon napuštanja utvrde djelomično opustjelo, ali se ipak održalo. Možda je i to razlog zašto se ne spominje u popisima s početka 18. stoljeća. Napokon, iako novi zapovjednik grada Filip von Beck nastoji gradu nametnuti novo ime – Novi Varaždin, u narodnoj je tradiciji prevladavalo ime Bjelovar, koje se nije izgubilo. Godina 1756. prava je „domovnica“ grada Bjelovara.

---

³⁰ Savo VELAGIĆ, *Prilozi za historiju o nastanku i razvitku Bjelovara*, Bjelovar, 1961., 59, rukopis. (Tekst o osnivanju Bjelovara je iz pera Jurja Šušnjaka.)

³¹ Mirela SLUKAN-ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova – Bjelovar*, Bjelovar – Zagreb, 2003., 23-27.

³² Stjepan KOŽUL, *Svećenici Bjelovarskog kraja. Dio I. Bjelovarski dekanat*, Zagreb, 2007., 39.

³³ Hrvoje PETRIĆ, Željko HOLJEVAC, Željko KARAULA, *Povijest Bjelovara – nove spoznaje* (sažeci izlaganja sa znanstvenog kolokvija 27. rujna 2011.), Bjelovar, 2011., 3 (Hrvoje PETRIĆ, *Novi prilozi za povijest Bjelovara*).

Newer Data Regarding the Founding of the City of Bjelovar in 1756

Summary

In addition to offering a brief account of the history of examining the city of Bjelovar, the paper discusses the issue of the founding of the city of Bjelovar in 1756 based on the archival research of a so far neglected source – *Liber momorabilium* authored by Ivan Josipović, parish priest of Križevci, and newer data gathered by H. Petrić.

Keywords: Bjelovar; the founding of the city; *Liber memorabilium*; parish priest Ivan Josipović.

Željko Karaula
Poslijediplomski studij povijesti
Hrvatski studiji Zagreb Sveučilišta u Zagrebu
Banovine hrvatske 26 b
43000 Bjelovar
zeljko.karaula2@bj.t-com.hr

